

Derleme
(Review)

EGEHFD, 2025 41 (1): 147-155

Doi:10.53490/eghehemsire.1298682

Öğr.Gör.Dr, Serap CANLI¹

Orcid: 0000-0002-7759-5650

Dr. Öğretim Üyesi, Rahşan
KOLUTEK²

Orcid: 0000-0003-2043-0393

¹ Halk Sağlığı Hemşireliği, Ankara Üniversitesi
Sağlık ve Bakım Hizmetleri, Yaşlı Bakım
Programı, Ankara, Türkiye² Halk Sağlığı Hemşireliği, Nevşehir Hacı
Bektaş-ı Veli Üniversitesi Semra ve Vefa
Küçük Sağlık Yüksekokulu, İzmir, Türkiye

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): :

Serap CANLI,

seunal@ankara.edu.tr

Anahtar Sözcükler:Hemşirelik bakımı; yaratıcılık;
yaşlanma; yenilik.**Keywords:**Nursing care; creativity; aging;
innovation.**Yaşlanma, Hemşirelik ve Bakımda Var Olandan Yeniye Giden****Yol “Yaratıcı Olmak”***Aging, Nursing and Care from the Existing to the New “Being Creative”*

Gönderilme Tarihi: 17 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 21 Şubat 2024

ÖZ

Dünyamız insanların daha uzun süre yaşaması ve yaşlı nüfusun artışı ile hiç olmadığı kadar hızlı bir dönüşüm yaşamaktadır. Hem sayıca artan hem de yaşam süresi uzayan yaşlı nüfusta yaşlanmaya, fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları kadar yalnızlık ve hayatın sonuyla başa çıkma çabaları da eşlik etmektedir. Üstelik bu nüfusa yönelik mevcut potansiyelin yani bilişsel yetinin önemli ölçüde azaldığı yönünde genel bir kanı da bulunmaktadır. Oysa pek çoğu için bu dönem deneyim ve tecrübe kazanma ayrıca bir meydan okuma dönemidir. Bu nedenle, sahip olduğu yaşam deneyimlerini uygulama bağlamında kullanamayan yaşlı bireyler için, tecrübelerinden oluşan üretkenliği teşvik eden, arttıran ve aktif yaşlanma konusunda yardımcı olan stratejiler geliştirilebilir. Bu amaçla sanatsal aktivitelerden, egzersizlerden ve meditasyon gibi özel hedefli programlardan yararlanılabilir. Böylece yaşlanma sürecinde bireyin bilişsel performansı iyileştirilebilir, depresyon ve sosyal izolasyon semptomları azaltılabilir ve yaşlı bireyin topluluk etkinliklerine katılımında istekliliği artırılabilir. Diğer yandan başta tıp ve sosyal hizmet olmak üzere hemşirelik gibi doğrudan bakım hizmetleri alanına, yaşlı bireyin bakımı konusunda süreci olumlu yönetmede birtakım fırsatlar sunulabilir. Hemşirelerin çoğu zaman yaşlı bireyin fiziksel semptomları üzerine yoğunlaştığı ve yaşının üretkenliğini göz ardı ettiği düşünülebilir. Oysa hemşirelik mesleği, bilim ve sanatı bir araya getiren ve yenilikçi yaklaşımı benimseyen bir bakış açısına sahiptir. Bu nedenle hemşireler kendi yaratıcı düşünce ve becerilerini yaşlı bireyler ile bütünleştirerek bakımın kalitesini artırabilir. Yaşlı bireylerin yaratıcılığını arttıran faaliyetlere ulaşmasında ve yaşlı bireyler için yeni yaşam becerilerinin geliştirilmesinde aracı rol üstlenebilir. Yaratıcı faaliyetlerin yaşlılar için sağladığı kalıcı faydalar ile hemşirelerin yaratıcılığı teşvik etmede nasıl bir rol üstlenmesi gerektiği konusundaki bilgileri bir arada sunan sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Araştırmamız, yaşlılık döneminde yaratıcılığa ait engeller ve kazanımları ele alırken, yaratıcılığı teşvik etmede hemşirelerin rolünü vurguluyor ve yaratıcılığı teşvik etmede uygulanabilecek örnek bir aktivite sunuyor.

ABSTRACT

The world is undergoing the fastest transformation it has ever experienced, with people living longer than ever before and the elderly population increasing. Within that increasing elderly population, lifespans are extending but ageing is accompanied by loneliness and struggles to cope with the end of life, as well as physical and mental health problems. Additionally, there is a common belief that the potential contributions or the cognitive abilities of this population are decreasing drastically. However, for many, this period is a phase in which they gain experience and confront challenges successfully. Strategies that will encourage increased experiential productivity and active ageing can be developed for elderly individuals who cannot put their life experiences into practice on their own. To this end, art activities, exercises, and meditation programs with unique goals can be utilized. In this way, an individual's cognitive performance can be improved in the ageing process, symptoms of depression and social isolation can be decreased, and elderly individuals may become more willing to participate in community events and activities. At the same time, the fields of eldercare in medicine and social services, such as in nursing, can be provided with opportunities to help positively manage the processes of eldercare. It is commonly thought that nurses focus more on the physical symptoms of the elderly and ignore the question of their productivity. However, nursing has a perspective that brings science and art together to adopt an innovative approach. Therefore, nurses can increase the quality of care by integrating their own creative thinking and skills with the elderly. They can take on an intermediary role in helping the elderly participate in activities that will improve their creativity and allow them to build new life skills. There are a limited number of studies that provide information about the permanent benefits of creative activities for the elderly and what role nurses should play in encouraging creativity. While our research addresses the obstacles and achievements of creativity in old age, it emphasizes the role of nurses in encouraging creativity and offers an exemplary activity that can be applied to encourage creativity.

Kaynak Gösterimi: Canlı, S., Kolutek, R. (2025). *Yaşlanma, Hemşirelik ve Bakımda Var Olandan Yeniye Giden Yol “Yaratıcı Olmak”*. EGEHFD, 41(1), 147-155 doi: 10.53490/eghehemsire.1298682**How to cite:** Canlı, S., Kolutek, R. (2025). *Aging, Nursing and Care from the Existing to the New “Being Creative”*. JEUNF, 41(1), 147-155 . doi: 10.53490/eghehemsire.1298682

GİRİŞ

Yaşlanma, bir yandan hastalıkların artışı, işlevsel yetenek ve performans kayıpları ile diğer yandan da emeklilik, eş ölümü, sosyal statü kaybı ve yalnızlıkla ilişkilendirilen bir dönemdir (Berk, 2004; Cohen ve diğerleri, 2016; Flood ve Phillips, 2007). Bu dönemi yaşayan bireylerin çoğu, yaşam tarzında meydana gelen değişime uyum sağlamakta güçlükler çekerken, aynı zamanda değişen rolleri nedeniyle kendini yoksun ve işe yaramaz olarak hissedebilmektedir (Boyer, 2007). Üstelik toplumda yaşlılara karşı negatif ayrımcılık yapılması (Brown ve diğerleri, 2011) ve çoğu zaman yaşlıların sadece çocuk bakım kaynağı olarak görülmesi yaşlıların yeni şeyler üretemeyeceği ve üretime katkıda bulunamayacağı yönündeki imajını destekler niteliktedir (Hunter, 2020). Yaşlıların bazıları için ise hayatın bu yeni aşaması, özgürlüğün daha fazla tadını çıkarma, keşfetme ve yeni beceriler geliştirme zamanıdır (Boyer, 2007).

Yaşlı bireylerin mevcut potansiyelini iyileştirebilmek için de sosyal katılımını arttıran, refahına katkıda bulunan ve aktif kalmalarını sağlayan yeni fırsatlara, yenilik odaklı yaratıcı faaliyetlere ihtiyaç duyulmaktadır (Agmon, Doron ve Ergon, 2018; Damoiseaux, 2017). Yaşlıya yönelik bu beklentiler aynı zamanda bakım verenlerin yükünü azaltmak ve sağlık bakım hizmetlerini iyileştirmek için de gereklidir (Field, 2012). Yaratıcılığı arttıran faaliyetler, yaşlı bireyler açısından genel yaşam memnuniyetinin artışı ve sağlık göstergelerinde iyileşme ile ilişkilendirilmektedir. Bakım verenler açısından ise bakıma dair keşfedilmemiş yönleri geliştirmede bir fırsat olarak görülmektedir (Cohen, 2009; Cohen, 2006a; Flood ve Phillips, 2007; Kreitzer ve Snyder, 2002). Hem yaşlı bireyler ve hem de bakım verenler için yararlanılabilecek bir kaynak olan faaliyetlere ya sağlık öncelikleri nedeniyle gereken ilgi gösterilmemiş ya da bu faaliyetler için odak grup olarak genç yetişkinler seçilmiştir (Damoiseaux, 2017). Literatürde, ülkemiz yaşlı nüfusu ve bu nüfusun bakımında yaratıcılıktan yararlanılmasına dair dikkate değer bir boşluk olduğu görülmektedir. Buna göre, yaratıcılık kavramını açıklığa kavuşturmak, yaşlı bireylerde yaratıcı faaliyetlerin etkilerini bilmek ve yaratıcılığa ilişkin hemşirelerin rollerini ele almak esastır. Bu nedenle bu derlemede yaratıcılık, yaşlı birey ve hemşirelik olmak üzere iki ana tema üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Kavram Olarak Yaratıcılık

Yirmi birinci yüzyılda, bakım kalitesini iyileştirmek, bakım hizmetlerine erişimi artırmak ve bakım maliyetlerini azaltmak için sağlık sistemlerinde yenilik kavramına doğru artan bir eğilim bulunmaktadır. Yaratıcılık kavramını anlamadan yeniliği anlamak ve beklenen değişimi sağlamak ise pek olası görünmemektedir (Cheraghi, Pashaeypoor, Dehkordi ve Khoshkest, 2021).

Yaratıcılığa ilişkin görüşler farklılık göstermektedir ve yaratıcılığı açıklayan tek bir tanım bulunmamaktadır. Yaratıcılık, bir sorunu tanımak ve farklı düşünmeyi kullanarak sorunu çözmek için yeni fikirleri deneme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Fasnacht, 2003). Başka bir tanımlamaya göre ise yaratıcılık yeni ve yararlı bir sonuca (bir fikir, ürün veya ifade) götüren bir süreçtir (Mumford, 2003; Schubert, 2021). Bu süreç bir anlamda var olanı yeniden şekillendirme sürecidir. İnsan gelişiminin temel ve doğuştan gelen bir parçasıdır (Oxford English Dictionary, 2012). Dolayısıyla sağlığı ve refahı desteklemek için her yaş grubunda yararlanılması gereken bir hak olarak da kabul edilmektedir (Price ve Tinker, 2014).

Yaşlılık Dönemi ve Yaratıcılık

Yaratıcılık ve yaşlanma ile ilgili çalışmalar ilk olarak 1970'li yıllarda başlamıştır. Yaratıcılığın genel olarak yaşın ilerlemesine ters orantılı olarak azaldığı, 40'lı yaşlarda en yüksek düzeyde olan yaratıcılık potansiyelinin (Dietrich ve Srinivasan, 2007) 80'li yaşlarda yarıya indiği bildirilmiştir (Simonton, 2016). Buna karşın bazı çalışmalarda, ileri yaşlarda temporal lobun zayıflamasının öz bilinci ve öz eleştiriyi azaltabileceği, böylece insanların daha fazla risk alarak, yaratıcılıklarının artmasına tanıklık edilebileceği dikkat çeken bir nokta olmuştur (Carson, 2009; Palmiero, Di Giacomo ve Passafiume, 2012). Öyleyse yaşlanma sürecini etkili şekilde yönetmek için yaratıcılık ve yaratıcılığın teşviki gibi yöntemlerin ilgi çekici doğasından yararlanılabilir (Cohen, 2006b; Ross ve diğerleri, 2023). Yaratıcı süreç, yaşlı bireyi becerilerini kullanmaya zorlarken sonuçta ortaya çıkması muhtemel işlevsel sınırlamaların çözümünde bir değer olarak kullanılabilir (Fasnacht, 2003).

Yaşlı bireylerde yaratıcılık, “kendini geliştirmek için doğuştan gelen bir özellik, ya da günlük yaşamda bir şeyler yapma biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Alforque, 2022). Yaratıcılık diğer yaş gruplarında olduğu gibi yaşlılık döneminde de sorunlara değil kişinin kendi potansiyelini görmesine ve başarılı yaşlanmasına olanak tanımaktadır (Hanna ve Perlstein, 2008). Ancak çoğu zaman, yaşlı bireylerin yaratıcı olma yetenekleri optimal olmayan yaşam koşulları ve sağlık sorunlarından etkilenmektedir (Grebennikova, Nikitina ve Gardanova, 2019). Değişen yaşam koşulları ve yaşlı nüfus artışı düşünüldüğünde yaşamın ilerleyen yılları için yaratıcılığın yeniden tanımlanmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Yaşlı Bireylerin Yaratıcılığını Teşvik Etmek İçin Kullanılabilecek Etkinlikler

Geleneksel Etkinlikler		Gelişmekte Olan Etkinlikler	
Sağlık ve zindelik programları	Örneğin: Demansı olan yaşlılar için kurumsal ortamlarda yaratıcı yazarlık, drama, dans, müzik, resim gibi sanat terapileri	Kullanıcıların birbirleriyle etkileşime girmesini sağlayan internet tabanlı uygulamalar	Örneğin: Facebook, Instagram, Watsap gibi sosyal ağ uygulamaları
Sanat yoluyla sivil topluluklara katılıma odaklanan programlar	Örneğin: Gönüllülük, mentorluk ve nesiller arası dayanışma programları	Bilgi ve beceri geliştirmeye olanak tanıyan teknolojik araçlar	Örneğin: Video oyunları ve simülasyonlar
Yaşam kalitesini iyileştirmeyi amaçlayan yaşam boyu öğrenme programları	Örneğin: Kurslar, bilgilendirme toplantıları	Giyilebilir teknolojiler,	Örneğin: Kullanıcıların vücuduna takılan cihazlar

Tablo 1.’de yaşlı bireylerin yaratıcılığını teşvik etmek için kullanılabilecek etkinlikler özetlenmiştir (Brady ve Sky 2003; Cohen, 2005; Damant, Knapp, Freddolino ve Lombard 2017; Easterbrook-Smith, 2020; Ebersole ve Hess, 1998; Hwang ve diğerleri, 2020; King, Smith, Wilson ve Williams, 2021; Klimczuk, 2016; Popescu, 2014; Li, Kim ve Palkar, 2022; National Leaders in Creative Aging Program Development, 2016). Bu etkinlikler, güvenli, keyif verici ve yaşlının eğlenceli zaman geçirmesini sağlayan sağlık hizmet örnekleri olarak da nitelendirilmektedir (Klimczuk, 2016).

Bugüne kadar yaşlı bireylerin yaratıcılığını teşvik etmeye yönelik planlanan çalışmaların çoğu dans, müzik, şiir, günlük tutma, konser ve tiyatro gibi geleneksel etkinlikler üzerine yoğunlaşmıştır (Ebersole ve Hess, 1998). Çalışmalarda (Brady ve Sky 2003; Cohen, 2005; Fancourt ve Finn, 2019) sanat programlarına, sergi, konser ve gezilere katılmanın, şiir yazmak, günlük tutmak gibi etkinlikler yapmanın, yaşlı bireylerde bilişsel performans ve algıyı iyileştirdiği, depresif belirtiler ve duygusal sıkıntı üzerinde olumlu etkiler yarattığı bildirilmiştir. Günümüzde ise yapay zeka, nesnelerin interneti ve sanal gerçeklik gibi dijitalleşme yolundaki teknolojik ilerlemeler özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte web tabanlı etkinlikleri yaratıcılığı teşvik etmek adına iyi bir alternatif haline getirmiştir. Pandemi döneminde evde veya uzun süreli bakım merkezlerinde yaşayan yaşlı bireyler artan izolasyon nedeniyle yalnızlık yaşamış ve bu nedenle ilgi dışı mekan aktivitelerinden iç mekan aktivitelerine yönelmiştir (Easterbrook-Smith, 2020; Hwang ve diğerleri, 2020). Çevrimiçi ortama taşınan dijital teknolojiler aracılığıyla erişime sunulan iç mekan aktivitelerinden bazıları şunlardır: Video oyunları, "Karaoke by Yokee Music" veya "Sing!" gibi dijital karaoke yarışmaları, "Zoom", "Skype", "FaceTime", "WhatsApp" vb. ile sağlanabilen görüntülü sohbetler, gerçek zamanlı olarak uzak yerlerin 3D olarak ziyaret edebildiği ve 360 derecelik canlı uydu görüntüsüyle göllerin, dağların ve kişinin kendi sokağının izlenebildiği "Google Earth" (Emoha, 2022) uygulaması, (müze, kütüphane vb.) yerlerin sanal olarak gezildiği dijital gezilerdir (King, Smith, Wilson ve Williams, 2021).

Dijital içerikli teknolojilerin yaratıcılığı teşvik etmede üç önemli aracı rolü bulunmaktadır. Bunlar yaratıcılık becerilerinin uygulanmasına rehberlik eden bir eğitim aracı olması, yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimini sağlayan ve şekillendiren bir araç olması ve yaratıcı süreçlerin ortaya çıkmasını teşvik edecek zengin ortamlar yaratan bir araç olmasıdır (Selfa-Sastre ve diğerleri, 2022). Böylece dijital teknolojik etkinlikler yaşlının ilgisini çekebilir, karmaşık görevler ile zihnini düşünmeye zorlayabilir ve yeni şeyler öğrenme fırsatı sunarak bilişsel iyi oluş sağlayabilir (Lee ve Maher, 2021). Ayrıca yaşlı bireylerin öznel refahını iyileştirmede yararlı olabileceği, sosyal bağlarını güçlendirebileceği ve onlar için zaman geçirmenin keyifli bir yolu olacağı ile ilgili bildirimler de umut vericidir (Allaire ve diğerleri, 2013; Kebede, Ozolins, Holst ve Galvin, 2022). Pandemi döneminde 65 yaş ve üzeri bireylerin bulunduğu bir gruba yönelik olarak düzenlenen dijital içerikli örnek bir etkinlik aşağıda yer almaktadır.

Örnek 1.

“We Don’t Want to be Seen as Victims” (Mağdur Olarak Görülmek İstemiyoruz): Bu uygulamada bir grup 65 yaş üzeri katılımcı Zoom’da buluşarak pandemide yaşadıklarına dair anılarını paylaşmıştır. Katılımcılar torunlarının ziyaretlerini, komşularının ev yapımı yemekleri kapı eşliğine bırakmalarını, yaşadıkları korku ve yanı sıra iyimserliklerini de bu programda paylaşma fırsatı bulmuştur. Program ayrıca yaşlıların pandemi deneyimlerine

ışık tutan ve onların savunmasız olarak gösterilmesine meydan okuyan yeni bir dijital tiyatro prodüksiyonunun ön çalışması olarak tanımlanmıştır. Katılımcılar yaşları 72 ile 93 arasında değişen ve çoğu daha önce herhangi bir dijital tiyatro performans deneyimine sahip olmayan kişilerden oluşmuştur. Katılımcılara pandemi öncesi dönemde yaşadıkları unutulmaz olayların neler olduğu, karantinanın ilk haftalarında yapılanları nasıl buldukları, koronavirüse neler söylemek istediklerine dair sorular yöneltilmiştir. Sonraki süreçte anlatılardan yola çıkılarak çevrimiçi gösteriler oluşturulmaları istenmiştir. Programın kazanımlarına ait en somut örnek, karantina sırasında felç geçiren katılımcılardan 72 yaşındaki N. Delgado'nun prodüksiyona katılımının konuşma ve hareketlerinde iyileşmeye yardımcı olduğu yönündeki beyanı olmuştur (National Leaders in Creative Aging Program Development, 2020).

Yaşlılar İçin Potansiyel Kazanımlar

Yaratıcılık, kişinin kendini ifade etmesinin değerli bir yolu ve koruyucu bir faktör olarak yaşamın önemli bir kaynağıdır. Dolayısıyla yaratıcılığın, yaşamın tüm döneminde olduğu gibi yaşlılık döneminde de benzersiz bir etki yaratacağı konusunda fikir birliği vardır. Nitekim başta demansı olan yaşlı bireyler olmak üzere ileri yaş nüfusta yaratıcılığın etkileri ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Uzun süreli dans, drama, müzik ve hareket gibi yoğun yaratıcı terapilerin demansı olan yaşlılarda iletişim, kendini ifade etme ve sosyal katılım alanlarında iyileşmeyi desteklediği (Rylatt, 2012) öte yandan da kalp hızı ve solunumun yavaşlaması, kan basıncının düşmesi ve gevşeme ile vücutta rahatlama gibi fizyolojik faydalar sağladığı belirlenmiştir (Lane, 2005). Yaratıcılığın klinik etkileri ile ilgili yapılan çalışmalarda ise yoğun bakım ünitelerinde yatan veya palyatif bakım hastalarında müzik ve sanat terapisinin ağrının hafiflemesine yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cohen, 2006a).

Yaratıcı faaliyetlerde bulunmanın ayrıca, endorfin salınımını uyarak beyni etkilediği ve bağışıklık sisteminin işlevlerini iyileştirdiği bildirilmiştir (Kreitzer ve Snyder, 2002). Yaratıcılığı teşvik eden müdahalelerin ruh sağlığını iyileştirebileceği ve psikolojik ıstırapı azaltabileceği yönündeki çalışmalar ile tüm bu sonuçlar, yaşlının rutin bakımının yaratıcılığı teşvik etmeye yönelik aktiviteler ile desteklenmesi gerektiğini göstermektedir (Flood ve Phillips, 2007). Literatürde yer alan çalışmalardan (Cohen, 2006a; Cohen, 2009) elde edilen diğer sonuçlara göre yaratıcı aktivitelere katılımın ileri yaş grubundaki sağlık yararları, genel sağlıkta iyileşme, doktor ziyaretinde azalma, ilaç bağımlılığında düşüş, düşme ve uzun süreli bakım riskinde gerileme olarak sıralanmıştır. Yine örneklerde yaratıcılığı teşvik eden faaliyetler ile günlük zorluklarla başa çıkmak için artan içgörü ve farkındalık gibi yeni yeterliliklerin bu dönemde de kazanılabileceği, böylece sağlığı koruma ve geliştirme fırsatlarının elde edilebileceği vurgulanmıştır (Corbett, 2013).

Bakım evlerinde yaratıcı etkinliklere katılımın bakım yükünü azaltmasının, çalışan memnuniyetini ve doğal olarak iş performansını artırması yönünde fayda sağlayacak olmasının yaratıcılığın etkilerinin yaşlı birey ile sınırlı olmayacağını önemli bir kanıtı olduğu görülmektedir (Gordon, 2019). Son olarak yaratıcılık ve yaratıcı faaliyetlerin, toplumda yaşayan bireyler açısından nesiller arası iletişimin teşvik edilmesi, olumlu yaşlı rol modellerinin geliştirilmesi, toplumun farklı sektörleri arasında işbirliğinin kurulması, yaşlı yetişkin gruplarına ulaşmak için yeni stratejilerin oluşturulması konularında avantajlar sunabileceği de unutulmamalıdır (Patterson ve Perlstein, 2011).

Yaratıcılığın Önündeki Engeller ve Güçlükler

Düşük sosyo-ekonomik statüye sahip olan yaşlı bireylerin önemli bir kısmının sosyal olarak izole edildiği, yaratıcılığı teşvik eden aktivitelere erişilemezlik gibi nedenlerle uzak kaldığı veya bu aktiviteleri yapmak istemediği görülmektedir. Yaratıcı faaliyetlerin sağlık ve esenlik üzerindeki faydalarının yeterince bilinmemesi de devlet finansmanında yaratıcılık faaliyetlerinin önceliklendirilmemesine ve yaşlının bu faaliyetlerden uzak kalmasına neden olmaktadır (Simonton, 2016).

Katılımlı etkinliklerden radyoda müzik dinlemeye kadar pek çok yaratıcı aktivite, yaratıcılığın doğası gereği herkesin kullanımına açıktır. Ancak bu aktivitelerle meşgul olma yeterliliği yaşla birlikte azalmaktadır (Ma ve diğerleri, 2018). Yaratıcılığın potansiyel faydalarından maksimum düzeyde yararlanmak için bu engeller ve güçlükler dikkate alınmalı, bu doğrultuda gerçekçi ve ulaşılabilir programlar oluşturulmalıdır.

Hemşirelik Bakımında Yaratıcı Olmak

İlk kez 1973'te Myra Levine, yaratıcılığı tanımlamak için "Sanat ve hemşirelik bilimini birbirine bağlamak" metaforunu kullanmış ve bunu hemşirelik etkileşimleri için gerekli olan günlük bir olay olarak tanıtmıştır (Lewine, 1973; Ma ve diğerleri, 2018). Hemşirelik bakımında yaratıcılık diğer kavramlara göre nispeten yenidir ve bu nedenle hemşirelik bakımı sanatı görünür olmayıp meslekte gizli kalmıştır (Fasnacht, 2003).

Hemşirelik bakımında yaratıcılık, "hemşirelerin karmaşık klinik etkileşimler ve uygulamalar karşısında, akıcı zihinlerini ve eski fikir ve imkanlarını kullanarak yeni fikirler üretmesidir". Yeni bir fikir üretmek için yeni düşünceyi kullanmak ve onu eski yöntemlere kıyasla daha yararlı, verimli ve daha güvenli olması gereken hemşirelik bakımına uygulamak anlamına gelmektedir. Bu, hasta bakımı sağlamanın yeni bir yolu olarak tanımlanabilir ve klinik ortamda başarılı karar verme ile sonuçlanabilir (Fasnacht, 2003)

Teknoloji, genetik ve tıp alanındaki gelişmeler hemşirelik bakımında değişimi dolayısıyla yaratıcılığı destekleyen uygun maliyetli ve düşük riskli alternatiflere olan ihtiyacı da ortaya koymaktadır. Bu nedenle hemşirelerin, hastaların yeni ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bakım modelleri geliştirirken yaratıcılığı kullanmaları kaçınılmazdır. Ancak bu şekilde modern bir sağlık sisteminde hasta bakımının kalitesi artırılabilir (Cheraghi, Pashaeypoor, Dehkordi ve Khoshkest, 2021; Shahsavari, 2015). Hemşirelik bakımında yaratıcılık ile uygun fiyatlı, verimli, yararlı ve güvenli cihazlar geliştirilebilir (Fasnacht, 2003). Böylece işi kolaylaştıran, zamandan tasarruf sağlayan ve hemşirelik iş yükünü azaltan bir etki oluşturulabilir. Aynı zamanda kendine inanma, özgüvende artış, keşfetme zevkini deneyimleme, itibar kazanma ve toplumun mesleğe karşı tutumunda değişim yaratılabilir (Farid, 2008). Hastalar açısından ise, hasta odalarında ve hastane koridorlarında yaratıcı dekor uygulaması ile hemşireler, hastaların tedavi sürecine uyumunu ve hasta memnuniyetini artırarak olumlu ruh halini teşvik edebilir (Jenkins ve diğerleri, 2011). Hemşireler, yaratıcı faaliyetlerde müzik, boya kalemleri, oyuncak ve kitaplardan yararlanarak hastaların dikkatini dağıtabilir ve böylece hastaların acılarını en aza indirmek için aracı olabilir (Sarooghi ve diğerleri, 2015).

Yaratıcılık kavramının diğer alanlarda olduğu gibi hemşirelik bakımında da yenilik (inovasyon) kavramı ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Fasnacht, 2003). Yaratıcılık, düşünme sürecidir. Yenilik ise bu yaratıcı düşüncenin uygulanmasıyla elde edilen bir üründür (Marquis ve Huston, 2015). Hemşirelik bakımında yaratıcılığı yenilikçilik ile bir arada sunan örnek bir olay aşağıda verilmiştir.

Örnek 1: Hemşire Z. cerrahi servisinde çalışmaktadır. Birçok hastanın taburcu olduktan sonra öz bakımları ile ilgili hemşirenin vereceği danışmanlığına ihtiyaç duyduğunu gözlemlemiştir. Serviste taburculuk eğitimi verilmektedir ancak bazen hastaların taburculuk sonrası bir doktor ve hemşireye ulaşması gerekmektedir. Çünkü hastaların taburculuk sonrası bakım, tedavi ve taburculuk sonrası sürece dair bilgi edinme gereksinimleri devam etmektedir. Bu nedenle Hemşire Z. cerrahi hemşirelerinin hastaların sorularını yanıtlaması, hastaların da hemşirelere daha kolay ulaşmasını sağlamak, zamandan ve paradan tasarruf etmek için hastanenin hemşirelik ofisinde sevk sistemi ile donatılmış bir tele-hemşirelik merkezi kurmanın yararlı olacağını düşünmüştür. Böyle bir merkezi kurma fikri hastane yöneticisine iletilmiştir. İncelemeler sonrası hastanede bu merkez kurulmuştur. Bu örnek, kaliteyi artırmayı, zamandan tasarruf sağlamayı ve güvenilir hizmet sunmayı amaçlayan bir inovatif hemşirelik yaklaşımı örneğidir. Bu örnekte, hemşire, yaratıcı düşüncesini, ihtiyaçlara farklı bir şekilde hitap eden yeni bir yöntem sunan bir tele-hemşirelik merkezi kurmak için kullanmıştır. Böyle bir düşünce, sorunları tanımlamaya, önceki fikirlerle veya mevcut yönergelerle göre ilerlemeye yardımcı olabilecek bir yaklaşım sunmaktadır (Fasnacht, 2003).

Bir hemşirenin hastalarla ilk temasından itibaren onları yaratıcı bakıma dahil etme fırsatı bulunmaktadır. Genellikle hasta ile ilk temas sırasında, hemşire hastalara yaşamlarına hangi yaratıcı aktiviteleri dahil ettiklerini sorabilir. Resim yapma, edebi metin yazma, dans etme bahçecilikle uğraşma vb. gibi aktivitelerden herhangi biri ile uğraşıp uğraşmadığını öğrenebilir. Örneğin, bir hemşire, yeni meme kanseri teşhisi konan ve intihara meyilli orta yaşlı bir hastanın lisedeyken resim yapmayı sevdiğini keşfedebilir. Hemşire, hastanın olası korkularını dinledikten ve kendi yaratıcılık hikayesini paylaştıktan sonra temin edinilen materyaller ile hastanın çizim yapması için planlama yapabilir. Bu kadar basit, uygun maliyetli bir müdahalenin bir hastada iyileştirici etkiyi harekete geçirebileceğinin zor olduğu düşünülse de, genellikle bu etkiyi başlatabilir ve bu etki hiçte azımsanacak düzeyde değildir (Kreitzer ve Snyder, 2002).

Hemşireliğin yaratıcılığı, klinik uygulama dışında eğitim, araştırma ve yönetim dahil olmak üzere çeşitli alanlarda da uygulanabilir. Örneğin insan simülasyonları ve diğer yaratıcı öğrenme yöntemleri teori ile pratiği birleştirebilir, böylece hemşirelik öğrencileri hasta bakımında farklı yaratıcılık biçimlerini kullanabilir ve klinik ortamda başarılı karar verebilir (Molina ve diğerleri, 2018). Ancak yaratıcılığın sergilenebilmesi için motivasyon, duyarlılık ve farklı düşünme becerilerinin varlığı kadar destekleyici bir ortamın varlığının da önemli olduğu akılda tutulmalıdır.

Bununla birlikte, kaynakların yetersiz oluşu, yaratıcılığın diğer birimlere ve nihayetinde genele yayılmasını engelleyebilir. Bu nedenle, hemşirelerin yaratıcı çalışmaları desteklenmeli ve bakımda yaratıcılığa yönelik kılavuz geliştirilmelidir (Fasnacht, 2003).

Yaratıcılığı Teşvik Etmede Hemşirelerin Rolü

Yaratıcı müdahaleleri günlük hastane yaşamına ve yaşlı bakımına entegre etmek için ihmal edilmiş pek çok fırsat bulunmaktadır ve hemşireler tarafından bu fırsatlar genellikle fark edilememektedir. Oysa hemşireler sanatın, edebiyatın, müziğin, dansın, şiirin ve dua gibi ruhani araçların yaşlılar üzerindeki değişimin temsilcileri olarak hareket etmek için iyi bir konumdadır.

Çünkü yaşlı bireyler ile en fazla zaman geçiren ve iletişimde bulunan meslek gruplarından biri de hemşireliktir. Hemşireler araştırmacı, eğitici ve danışman rollerini birleştirdiğinde yaratıcılığı, destekleyici ve işbirlikçi yapılandırmayı daha da geliştirebilen ve yaşlılara yeni öğrenme fırsatları sunarak aktif yaşlanmayı teşvik edebilen bir role de sahiptir (Molina ve diğerleri, 2018). Yaşlıların yenilikçi düşünmesini sağlayabilecek faaliyetlerden olan destek grupları, dini gruplar ve gönüllü kuruluşlara katılımda, çoğu zaman ya grup katılımının terapötik faydalarının farkında olmama ya da bu tür fırsatlara ulaşmada sınırlılık gibi nedenlerle yetersizlik yaşanmaktadır (Flood ve Phillips, 2007). Oysa hemşireler bireyleri grup katılımlarına teşvik etmede itici bir güç olabilir. Hemşireler kendi yaratıcılıklarını, yaşlı bireylerin yaratıcılığını hayata geçirmede eğitici bir rehber olarak kullanabilir (Fasnacht, 2003). Hemşireler bunu yaparken, yüksek motivasyona ve farklı düşünme becerilerine sahip olmalıdır (Cheraghi, Pashaeypoor, Dehkordi ve Khoshkest, 2021). Hemşirelerin yaşlı bireylerin yaratıcılığını teşvik ederken temel yaklaşımının nasıl olması gerektiği aşağıda özetlenmiştir.

- Yaşlı bireye yaratıcı faaliyetlerin sağlık yararları hakkında bilgi vermeli ve bireylerin yaratıcı faaliyetler yapması konusunda özendirici olmalıdır.
- Yaşlı bireylerin ilgi alanları, deneyimleri ve ihtiyaçları ile ilgili sürekli bir diyalog sağlamalı ve bu doğrultuda faaliyetler planlamalıdır.
- Profesyonel sanatçılarla birlikte çalışarak onlardan destek almalı ve her zaman işbirliğine hazır olmalıdır.
- Katılımcıların kazanımlarına değer vermeli ve karşılıklı öğrenmeye açık olmalıdır (Molina ve diğerleri, 2018).

Yaşlı bireylerin yaratıcılığını teşvik etmek isteyen hemşireler, bakım ortamlarına göre özel olarak tasarlanmamış ancak içeriğinin çoğu bakım ortamlarıyla ilgili olan “Sanatta Yaşlı İnsanlarla Çalışma Yönergeleri”nden kılavuz olarak yararlanabilir. Bu kılavuza göre yararlanılabilecek öneriler aşağıda verilmiştir.

- Aktiviteler için sakin ve rahatlatıcı bir ortam yaratın. Müzik, insanları rahatlatmanın harika bir yoludur. Katılımcılarda farklı duyguları harekete geçirmek için narenciye ve kekik kokuları kullanmakta etkili olabilir.
- Yaratıcı düşünmeyi teşvik etmek için etkinlik alanında bazı sanat kitapları bulundurun. Çizim ve boyama yapmak istemeyen katılımcı için o anda bir sanat kitabına bakmak, yaratıcı düşüncelerin harekete geçmesinde yardımcı olabilir. Alternatif olarak, resim tabanlı doğa kitapları veya ansiklopediler kullanın.
- Yaratıcı düşünce için doğayı kullanın. Kuş cıvıltısı gibi sesleri etkinliklere ekleyin.
- Renk ve malzemelerle, özellikle de anıları canlandırabilecek (deniz kabukları veya kuru çiçekler gibi) doğadan gelen dokunsal malzemelerle yaratıcılığı teşvik edin.
- Sakin ve renkli bir çevre oluşturmak için projektörlerden yararlanın.
- Bazen daha güçlü etkileşimler ortaya çıkarabileceği için suluboya, küçük kanvas panolar, fırçalar ve A4 kağıdı gibi basit ve ulaşılabilir araç ve malzemelerden yararlanın.
- İnsanların sanatsal faaliyetler konusunda birbirleriyle etkileşim kurabilmeleri için bir masanın etrafında beş - en fazla on kişilik gruplar oluşturun.
- Yeni bir aktivite denerken fazladan süre tanıyın. Bir aktiviteyi bitirmek sürecin tadını çıkarmak için zaman tanımak kadar önemli görülmemektedir.
- Hareket yeteneği kısıtlı katılımcılar için, sanat eserlerini (örneğin yatak başucunda) erişilebilir hale getirin.
- Sanatı ve yaratıcılığı günlük sohbete taşımak için devam eden çalışmaları tüm sakinler tarafından görülebilecek şekilde sergileyin.
- Mümkünse materyalleri insanların "aktivite zamanı" dışında erişemeyeceği şekilde konumlandırın.
- Faaliyetlere liderlik etmek için özel bir uzmanlığa gerek olmamakla birlikte, katılımcılara güven vermenin vazgeçilmez olduğunu unutmayın (Age ve Opportunity, 2020).

Yaşlı bireylerde yaratıcılığı teşvik etmeye yönelik hemşirelerin yararlanabileceği örnek bir aktivite aşağıda verilmiştir.

Etkinlik: Yaratıcı Yazma

Hazırlık: Aktiviteyi yapacak katılımcılar için sessiz ve özel bir alan belirlenir. Başlamadan önce, her katılımcı için kalem ve kağıt temin edilir. Gereksiz kesintileri önlemek için katılımcıların okuma gözlükleri, içme suyu ve ihtiyaç duyabilecekleri şeylerin yanında olup olmadığı kontrol edilir. Masanın üzerinde, duylara hitap etmek amacıyla bir çiçek, kumaş parçası, kurdele, anımsatıcı bir resim veya eski bir koku şişesi de bulundurulabilir (Age ve Opportunity, 2020). Katılımcılara Cahit Külebi'nin *Zerdali Ağacı* isimli şiir kitabını okumaları talimatı verilir. Erişim adresi paylaşılır veya basılı kitap verilir. Katılımcıların rahat edeceği şekilde oturarak gözlerini kapatması istenir. Yaratıcı yazmaya teşvik edici sorular sorulur. Katılımcılar hazır olduğunda, kalemlerini alıp bu ağaç hakkında, Neredeydi? Neye benziyordu? Ağaç nasıl kokuyordu? gibi soruları ağacın kabuğunu, yapraklarını... düşündürerek cevaplaması ve bunu metne dökmesi sağlanır. Katılımcılardan bazıları kalem tutamıyorsa veya o an herhangi bir nedenle yazı yazmak istemiyorsa ağacı daha sonra tanımlayabilmek için detayları akıllarında tutmaları istenir. Aktivite sonunda değerlendirme notları kaydedilir.

Hemşireler, bakım tesislerinde veya evde yaşayan yaşlı bireylerin iyileşme deneyimlerinin her düzeyine tanıklık etmektedir. Dolayısıyla günün herhangi bir saati, aile ile birlikte veya tek başına yaratıcılığı bir şifa yolu olarak tanıtmak için fırsat anında orada bulunmaktadır. Bu nedenle hemşireler yaratıcılığı yaşlı bakım klinik uygulamasının bir parçası olarak sunabilir ve hatta sağlık sektörünün çehresini değiştirebilir.

SONUÇ

Yaşlanma karmaşık bir süreçtir. Bu süreci yaşayan bireylerin farklı zevkleri ve farklı kültürel değerleri bulunmaktadır. Bu farklılıklara rağmen yaşlı nüfusun çoğu yaratıcı kapasitelerini kullanmaktan faydalanabilir durumdadır. Her ne kadar yaratıcılık ile ilgili tüm konular sağlık öncelikleri nedeniyle klinik bakım ortamlarında tamamen uygulanabilir gibi görünmese de uzun süreli bakım kurumları için idealdir. Yaşlı nüfusun anlamlı ve tatmin edici bir yaşam sürmesinde ve bu nüfusa yönelik hemşirelik bakım kalitesinin artırılmasında yaratıcılıktan yararlanılabilir. Hemşirelik, yaşlı bireylerin yaratıcılığının desteklenmesine ve yaratıcı bakımın teşvik edilmesine yönelik ihtiyaç ve tercihlerin sürekli ve işbirlikçi bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilen konumdur. Hemşireler yaratıcılık için geleneksel ve gelişmekte olan faaliyetleri doğrudan "vermek" yerine, demans gibi kronik ve ilerleyen sorunları yaşayan yaşlılar ve bakım verenler ile birlikte keşfetme yaklaşımını temsil etmelidir. Bu çalışma, literatür gözden geçirilerek, yaşlı bireylerde yaratıcılık ve yaratıcı bakım konusunu ele almakta, ayrıca, yaratıcılığı destekleyebilmek için hemşirelerin rolünün ne olduğuna değinmektedir. Ancak yaşlılık sürecinde yaratıcılığın ve yaratıcı bakım konusunun açıklığa kavuşturulması ve hemşirelerin harekete geçirilmesine yönelik kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Yazar Katkıları: Fikir ve tasarım: S.C., Denetleme ve danışmanlık: R.K. Literatür tarama: S.C. Makale yazımı: S.C. Eleştirel inceleme: R.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemişlerdir.

Finansman: Yazarlar çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Age & Opportunity. (2020). *A toolkit for arts & creativity in care settings*: Erişim adresi: [https:// ageandopportunity.ie/wp-content/uploads/2021/02/A-Toolkit-for-Arts-and-Creativity-in-Care-Settings. pdf](https://ageandopportunity.ie/wp-content/uploads/2021/02/A-Toolkit-for-Arts-and-Creativity-in-Care-Settings.pdf)
- Agmon, M., Doron, I., Ergon, K. S. (2018). Gerontological activism: An example of an intergenerational academic course within a University-community partnership. *Educ Gerontol*, 44(5), 447-458. <https://doi.org/10.1080/03601277.2018.1495890>
- Alforque, J. M. L. G. (2022). An axiomatic approach in the development of the theory of creative aging, *Indonesian Journal of Nursing Practices*, 6(1), 38-47.
- Allaire, J.C., McLaughlin, A.C., Trujillo, A., Whitlock, L.A., laPorte, L., Gandy, M. (2013). Successful aging through digital games: socioemotional differences between older adult gamers and non-gamers. *Comput. Hum. Behav.* 29, 1302–1306.
- Berk, L. (2004). *Development through the lifespan*. USA/Boston: Allyn and Bacon.
- Brady E., Sky H. (2003). Journal writing among older learners. *Educational Gerontology*, 29(2), 151-163. <https://doi.org/10.1080/713844282>
- Brown, C. A., Kother, D. J., Wielandt, T. M. (2011). A critical review of interventions addressing ageist attitudes in healthcare professional education, *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 78(5), 282-293.
- Boyer, J. M. (2007). *Creativity matters the arts and aging toolkit*. Erişim adresi: <https://nationalguild.org/files/resources/public/creativity-matters-the-arts-and-aging-toolkit.pdf>

- Carson, S. H. (2009). Creativity and the ageing brain. *Psychology Today*. Erişim adresi: <https://www.psychologytoday.com/gb/blog/life-art/200903/creativity-and-the-aging-brain>
- Cheraghi, M. A., Pashaeypoor, S., Dehkordi, L. M., Khoshkest, S. (2021). Creativity in nursing care: a concept analysis. *Florence Nightingale J Nurs*, 29(3), 389-396. <https://doi.org/10.5152/FNJJN.2021.21027>
- Cohen, G. D. (2005). *The mature mind: the positive power of the aging brain*. Basic Books, New York.
- Cohen, G. D. (2009). New theories and research findings on the positive influence of music and art on health with aging. *Arts & Health: International Journal for Research, Policy, and Practice*, 1(1), 48-62.
- Cohen, G. D. (2006a). Research on creativity and aging: the positive impact of the arts on health and illness. *Generations*, 7-15.
- Cohen G. D. (2006b). Creativity and aging study: Initial results for chorale. Erişim adresi: http://www.gwumc.edu/cahh/rsch/nea_study.htm
- Cohen, M. J., Hazan, H., Lerman, Y., Shalom, V. (2016). Correlates and predictors of loneliness in older-adults: a review of quantitative results informed by qualitative insights. *Int. Psychogeriatr*, 28(4), 557-576. <https://doi.org/10.1017/S1041610215001532>
- Corbett, L. (2013). Successful aging: jungian contributions to development in later life. *Psychological Perspectives*, 56(2), 149-167. <https://doi.org/10.1080/00332925.2013.786932>
- Damant J, Knapp M, Freddolino P, Lombard D. (2017). Effects of digital engagement on the quality of life of older people. *Health Soc Care Community*, 25(6), 1679–703. <https://doi.org/10.1111/hsc.12335>
- Damoiseaux, J. S. (2017). Effects of aging on functional and structural brain connectivity. *NeuroImage*, 160, 32-40. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2017.01.077>
- Dietrich A, Srinivasan N. (2007). The optimal age to start a revolution. *J Creat Behav*. 41(1), 54–74. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2007.tb01281.x>
- Ebersole P., Hess P. (1998). *Toward healthy aging: Human needs and nursing response*, 5th ed. Mosby-Year Book, St. Louis, MO
- Emoha (2022). Fun activities for seniors amid the pandemic. Erişim adresi: <https://emoha.com/blogs/convenience/16-indoor-activities-for-seniors-during-lockdown>
- Easterbrook-Smith, G. (2020). By bread alone: Baking as leisure, performance, sustenance, during the COVID-19 crisis. *Leisure Sciences*, 43(1-2), 36-42. ID: covidwho-1309516
- Fancourt, D., Finn, S. (2019). "What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review," in *Health evidence network (HEN) synthesis report 67*, Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Farid, I. M. F. (2008). *Development of a model for healthcare service quality: an application to the private healthcare sector in obstetrics in Egypt*. (DBA Dissertation). Maastricht School of Management, Maastricht.
- Fasnacht, P. (2003). Creativity: A refinement of the concept for nursing practice. *Journal of Advanced Nursing*, 42(2), 195–202. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2003.02516.x>
- Flood, M., Phillips, K. D. (2007). Creativity in older adults: a plethora of possibilities. *Mental Health Nursing*, 28(4), 389-411. <https://doi.org/10.1080/01612840701252956>
- Gordon, N. R. (2019). *Older and wiser? Creative Ageing in the UK 2010–19*. London: Kings College and the Baring Foundation. Access adress: <https://baringfoundation.org.uk/resource/older-and-wiser-creative-ageing-in-the-uk-2010-19/>
- Grebennikova, V., Nikitina, N., Gardanova, Z. (2019). Promoting Leadership and creativity among elderly people. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 359, 77-81.
- Hanna, G., Perlstein, S. (2008). Creativity matters: arts and aging in america american for the arts monograph is one of the benefits of membership in Americans for the arts. *National Center for Creative Aging*, 1-16.
- Hunter, R. (2020). Older people and creativity: What can a social pedagogical perspective add to this work? *International Journal of Social Pedagogy*, 9(1), 8. <https://doi.org/10.14324/111.444.ijsp.2020.v9.x.008>
- Hwang, T., Rabheru, K., Peisah, C., Reichman, W., Ikeda, M. (2020). Loneliness and social isolation during the COVID-19 pandemic. *International Psychogeriatrics*, 32(10), 1217-1220. <https://doi.org/10.1017/S1041610220000988>
- Jenkins, J., Calabria, E., Edelheim, J., Hodges, J., Markwell, K., Walo, M., Weeks, P., Witsel, M. (2011). *Service quality and communication in emergency department waiting rooms: case studies at Four New South Wales Hospitals*: Erişim adresi: https://www.cec.health.nsw.gov.au/_data/assets/pdf_file/0005/278393/CHED-Report.pdf
- Kebede, A.S., Ozolins, L.L., Holst, H., Galvin, K. (2022). Digital engagement of older adults: Scoping review. *Journal of Medical Internet Research*, 24(12), e40192. <https://doi.org/10.2196/40192>
- King, E., Smith, P., Wilson, P.F., Williams, M.A. (2021). Digital responses of UK museum exhibitions to the COVID-19 crisis. Curator: The Museum Journal. Erişim adresi: <https://cutt.ly/ybv3xqv>
- Klimczuk, A. (2016). *Creative aging, drawing on the arts to enhance healthy aging*. In: N.A. Pachana (Ed.). *Encyclopedia of Geropsychology* (pp. 608–612). Singapore: Singapore Springer.
- Kreitzer, M., Snyder, M. (2002). Healing the heart: integrating complimentary therapies and healing practices into the care of cardiovascular patients. *Progressive Cardiovascular Nursing*, 17(2), 73-80. <https://doi.org/10.1111/j.0889-7204.2002.00626.x>
- Lane, M. (2005). Creativity and spirituality in nursing implementing art in healing. *Holistic Nursing Practice*, 19(3), 122-125.
- Lee, L., Maher, M.L. (2021). Factors Affecting the Initial Engagement of Older Adults in the Use of Interactive Technology. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(6), 2847. <https://doi.org/10.3390/ijerph18062847>
- Lewine, M. E. (1973). On creativity in nursing. *Journal of Nursing Scholarship*, 5(3), 15-19. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1973.tb01112.x>
- Field, J. (2012). *Lifelong learning, welfare and mental well-being into older age: trends and policies in Europe*. In: Active ageing, active learning: issues and challenges. Lewis, B. G. M., Tam, M. (Eds.). (pp. 141-161). USA/New York: Springer Science & Business Media.

- Li, Y., Kim, M., Palkar, J. (2022). Using emerging technologies to promote creativity in education: A systematic review. *International Journal of Educational Research Open*, 3, 100177.
- Ma, X., Yang, Y., Wang, X., Zang, Y. (2018). An integrative review: developing and measuring creativity in nursing. *Nurse Education Today*, 62, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.12.011>
- Marquis, B. L., Huston, C. J. (2009). *Leadership roles and management functions in nursing: theory and application*. Philadelphia: Lippincott Williams.
- Molina, L. F., Casado, N., Stončkaitė, I. (2018). University stakeholders, intergenerational relationships and lifelong learning: a European case study. *Educ Gerontol*, 44(12), 744-752. <https://doi.org/10.1080/03601277.2018.1555366>
- Mumford MD. (2003). Where have we been, where are we going? Taking stock in creativity research. *Creat Res J*, 15(2-3), 107-120.
- National Leaders in Creative Aging Program Development. (2016). *Creative aging toolkit for public libraries*: Erişim adresi: <http://creativeagingtoolkit.org>
- National Leaders in Creative Aging Program Development. (2020). *We don't want to be seen as victims: The older people using theatre to tell their COVID stories*: Erişim adresi: https://www.theguardian.com/society/2020/dec/15/we-dont-want-to-be-seen-as-victims-theatre-group-older-people-covid?CMP=Share_AndroidApp_Other
- Oxford English Dictionary. (2012). *Definition of creativity*: Erişim adresi: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/creativity?q=creativity+>
- Palmiero M, Di Giacomo D, Passafiume D. (2012). Creativity and dementia: a review. *Cogn Process*, 13(3), 193-209.
- Patterson, M. C., Perlstein, S. (2011). Good for the heart, good for the soul: the creative arts and brain health in later life. *Generations*, 35(2), 27-36.
- Price, K. A., Tinker, A. M. (2014). Creativity in later life. *Maturitas*, 78(4), 281-286. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2014.05.025>
- Popescu, G. H. (2014). Economic aspects influencing the rising costs of health care in the United States. *American Journal of Medical Research*, 1(1), 47-52.
- Ross, S. D., Lachmann, T., Jaarsveld, S., Riedel-Heller, S. G., Rodriguez, F. S. (2023). Creativity across the lifespan: changes with age and with dementia. *BMC Geriatr* 23, 160. <https://doi.org/10.1186/s12877-023-03825-1>
- Rylatt, P. (2012). The benefits of creative therapy for people with dementia. *Nurs Stand*, 26(33), 42-47. <https://doi.org/10.7748/ns2012.04.26.33.42.c9050>
- Sarooghi, H., Libaers, D., Burkemper, A. (2015). Examining the relationship between creativity and innovation: a meta-analysis of organizational, cultural, and environmental factors. *Journal of Business Venturing*, 30, 714-731. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.12.003>
- Selfa-Sastre, M., Pifarré, M., Cujba, A., Cutillas, L., Falguera, E. (2022). The Role of digital technologies to promote collaborative creativity in language education. *Front. Psychol.* 13, 828981. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.828981>
- Shahsavari I. S., Hosseini, M. A., Khoshknab, F. M., Peyrovi, H., Khanke, H. R. (2015). Nurses' creativity: advantage or disadvantage. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 17(2), e20895. <https://doi.org/10.5812/ircmj.20895>
- Schubert, E. (2021). Creativity is optimal novelty and maximal positive affect: A new definition based on the spreading activation model. *Front. Neurosci.* 15, 612379. <https://doi.org/10.3389/fnins.2021.612379>
- Simonton, D. K. (2016). Does creativity decline with age?. *Scientific American Mind*, 27(2), 70. <https://doi.org/10.1038/scientificamericanmind0316-70a>